

curat românească»¹. Valoarea și actualitatea cercetărilor lui Hasdeu asupra bogomilismului se relevă atunci când le așezăm în cadrul științei europene contemporane lui și în perspectiva evoluției științifice a problemei până în zilele noastre. Nădăjduim că studiul de față poate da o idee asupra dezvoltărilor pe care ideile exprimate de Hasdeu acum nouă decenii le conțineau în germene.

După Hasdeu, rolul bogomilismului în cultura veche românească a fost subliniat de un alt profund cunoscător al ei, M. Gaster², de pe o poziție cum-pănită, științifică și prezentând încă interes. Vederile sale nu se deosebesc în esență de ale lui Hasdeu.

Nicolae Iorga este cel dintâi care a subliniat la noi caracterul eminentamente social, revoluționar al mișcării bogomilice, atribuind acestei trăsături unul din resorturile influenței pe care a exercitat-o.

«Ce este bogomilismul? — se întreba el într-o conferință dintr-un ciclu ținut la Sorbona. Când vorbim de bogomilism ne oprim mai ales asupra credinței religioase în sine. Nu se ține seama de un alt element, poate mai important decît credința religioasă, care, și ea, este mai mult sau mai puțin precizată, depinzînd mai mult sau mai puțin de epoca în care este observată și de persoana asupra căreia se face observația. Există fără îndoială în bogomilism ca și în patarenism (se poate numi erezia occidentală cu mai multe nume dar păstrez pe cel de patarenism) un lucru ce poate fi mai degrabă considerat ca elementul generator. Nu pentru credința religioasă pe care o conținea s-a răspîndit această erezie în Europa centrală și occidentală. Ea a ciștigat teren, s-a impus și a biruit, ea n-a putut fi desrădăcinată pînă la apariția armatelor nimicitoare și a legiunilor de călugări dornici să-și trimită aproapele la eșafodul care îi însoțeau, deoarece avea rațiuni sociale. Înainte de a fi o erezie religioasă sau o afirmare în domeniul religios strict conceput, ea este o negație în domeniul ierarhiei și vieții sociale: să nu mai fie biserici, preoți, episcopi, cruci, icoane, liturghie și chiar cărți sfinte, cu excepția acelei părți din Vechiul Testament care ne mai interesează încă: psalmii, pe care-i admiteau, și profeții»³.

Tot Iorga a încercat, foarte succint avînd în vedere caracterul conferinței sale, să sugereze intima întrepătrundere dintre ideologia și atitudinile bogomilice și creația folclorică românească și sud-est europeană în general.

Pe aceeași poziție, care admite prezența influenței bogomilice în cuprinsul culturii românești, s-au plasat și alți cercetători, filologi sau folcloriști⁴.

¹ *Cuvinte din bătrîni*, II, p. 435—448 și următoarele. Acest capitol a făcut obiectul unei critici, de altfel foarte exacte în limitele în care a fost întreprinsă, a lui D. Russo. Acesta a demonstrat în *Studii bizantino-romine*, București, 1907, că 5 din cele 11 fragmente intitulate de Hasdeu «Cugetări în ora morții» sînt texte pur ortodoxe, extrase din cărțile de cult. De aici, cercetătorii ulteriori au avut tendința să acrediteze părerea că Russo a infirmat în totalitatea lor tezele lui Hasdeu cu privire la prezența influenței bogomilice în cultura veche românească, ceea ce nu corespunde realității. Cele scrise de Russo pe aceeași temă în răspunsul la recenzia lui N. I. Apostolescu, republicat în *Studii și Critice*, București 1910, p. 17—19, nu aduc absolut nimic nou față de lucrarea sa anterioară. Russo aparține direcției antibogomilice reprezentată de M. Sokolov, D. Prohaska și mai nou E. Turdeanu.

² *Literatura populară romînă*, București, 1883, p. 255—259 și următoarele, și *Ilcester lectures on greek-slavonic literature*, Londra, 1887, p. 17 sq.

³ *La création religieuse du Sud-Est européen*, Conférences données en Sorbonne, Paris, 1929, p. 9.

⁴ I. G. Sbiera, *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885, p. 342—349; I.-A. Candrea, *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București, 1928.